

ГРАД, УТВРЂЕЊЕ И СЕЛО РАЧА

На самом ушћу Дрине у Саву, на сремској обали, окружено са три стране речном матицом, вековима је постојало средњовековно утврђење и град Рача. Заједно са утврђењима у Старој Градишки, Броду, Петроварадину, Осјеку и Земуну, рачанска тврђава је имала велики значај због веома повољног географског положаја на тромеђи Босне, Србије и Срема, који су били у саставу Турске, односно Аустроугарске империје. На шпицу велике окуке коју на том месту прави река Сава налазила се тврђава и град Рача, док је село Рача лежало два километра северно од града, на самом почетку „речног полуострва“.

Рача се први пут помиње као град с каштелом „Villa Rachcha“ у једном документу из 1275. године. Касније се Рача помиње под разним именима: као „Possessio Racha“ 1398. и 1445. године, затим као „Castellum Racha“ 1465. године, па „Oppidum Racha“ 1477. године, и „Castrum Racha“ 1498. године.

Рача је од давнина представљала гранични прелаз, карантин и трговиште између Аустрије и Турске. Дневник царинарнице у Рачи сведочи о великим пословима митровачких трговаца са суседном Босном. Из Босне су у Аустрију увожене: свиње, огревно и грађевинско дрво, воће, суве шљиве, а у време неродних година 1847-48. чак и житарице и брашно. У Босну се извозила: бакарна роба, гвожђарија, ужарија, вино, ракија, јужно воће и разна ситничарска роба.¹

Рача је често мењала господаре. Град је најпре био у поседу мађарских племића француског порекла из породице Ајнард. Када се члан те породице Ладислав Зар побунио против краља Ладислава IV, одузет му је град Рача и додељен на управу Шомакошу Кукујевачком. После изумирања те породице, краљ Сигисмунд је поклатио Рачу бану Ивану Моровићу. Напослетку је краљ Матија, након смрти Моровића, доделио Рачу 1477. године

---

1) Седиште штаба граничарског пука, др Славко Гавриловић, „Сремска Митровица“, Скупштина Општине и Музеј Срема, 1969, стр. 93 -117.

властелину Стефану Баторију.²

У првој половини 14. века Елизабета, жена мађарског краља Карла I, обновила је опатију са црквом Светог Николе (Abbatia s. Nicolai de Agasha) и предала је 1378. године на управу фрањевцима као самостан. Утврђење под именом „Краљевска варош Рача на ушћу Дрине у Саву“ помиње се у разним списима у другој половини 14. века, после смрти краља Лајоша I. Према једном документу грађани су се жалили краљици на рад њених чиновника који им нису допуштали да живе слободно, по својим обичајима. Као одговор краљица је дала грађанима слободу да бирају из својих редова начелника и поротнике, који ће судити заједно са њеним чиновником.

Рачи је 1455. године припадало осам насеља: Кукујевци, Бингула, Визић, Илинци, Лежимир, Мартинци, Струг и Брод. Године 1477. у поседу тврђаве Раче су такође била следећа места и потеси: Бела Црква, Отрочковац, Хамзов, Босут...³

После пада Босне под турску управу, мађарски краљ Матија Корвин кренуо је у војни поход на Турке у јесен 1464. године. На том путу два дана се задржао у Рачи, где је чување прелаза на Сави поверио калочком надбискупу. Прешавши Саву, из Раче се потом упутио уз Дрину, према Зворнику.⁴

Турци су највероватније освојили Рачу 1529. године. Под турском управом Рача је средином XVI века била развијена касаба, са знатним приходима од скеле и трговине.

За време турске владавине 1533. године, помиње се у Рачи самостан сазидан од цигле. Бартол Кашић у свом путопису по турским крајевима из 1613. и 1618. године говори о цркви Светог Николе и остацима фрањевачког самостана на потесу Бела Црква. Он у свом извештају говори о две цркве које је видео у Рачи, и притом каже да је једна била дрвена и недавно обновљена по дозволи кадије, а грађена је на месту старе камените цркве, док је друга била зидана, али у веома лошем стању. Римокатолици који су у то време живели у Рачи потпадали су под Моровићку жупу све до 1716. године. Историчар и моровићки жупник Емерик Гашић такође износи податке о цркви Светог Николе и опатији у Рачи, коју је Гргур IX поклонио фрањевцима за манастир.

Познати турски путописац Евлија Челебија посетио је половином XVII века касабу Бијељину, град Рачу и град Моровић, што значи да је том приликом прошао и поред места на којем

---

2) Насеља у Срему – настанак, развој, значајни догађаји, Радомир Прица, Сремска Митровица, Центар за културу Sirmiumart, 1991, стр. 209 -211.

3) Насеља у Срему – настанак, развој, значајни догађаји, Радомир Прица, Сремска Митровица, Центар за културу Sirmiumart, 1991, стр. 210.

4) Насеља у Срему – настанак, развој, значајни догађаји, Радомир Прица, Сремска Митровица, Центар за културу Sirmiumart, 1991, стр. 210.

ће неколико деценија касније никнути шанац Ушће, потоње граничарско село Босут.

О граду Рачи који се налазио на четири сата хода од Бијељине, Челебија пише следеће:

„Име му је српско. Овај је град подигао један од српских краљева, отац бана Коца-Матијаша. Касније је овај град освојио Ибрахим - паша, велики везир Сулејман-ханов, који је убијен. Сада њиме управља војвода сремског санџака. То је кадилук у рангу кадилука од сто педесет акчи. Нахије су му покорне и послушне. Има муфтију, представника шерифа (некибул-ешраф), спахијског ћехају (сипахи кетхуда јери), јањичарског сердара, царинског повјереника за харач (харач емини). Овим градом управља будимска војска (кол). Он има тржног надзорника (мухтесиб), баждара и начелника града, али нема градског диздара ни посаде.

То је био диван град који се налазио на обали реке Саве положен на високом и равном терену обраслом у зеленило. Сам град лежао је на врху једног рта. Имао је троугаони облик, а сазидан је од цигле тако тврдо као да га је градио Шеддад. Супротно од рта на коме је положен овај град тече од Зворника великом снагом ријека Дрина и удара на велику ријеку као што је Сава. Пред овим градом Рачом сједињују се ријеке Дрина и Сава. Тако уједињене оне су руинирале овај град тако да је на обали Саве остала само једна кула. Због тога у томе граду нема диздара нити градске посаде.

На споменутом у зеленило обраслом рту, на месту где се реке Дрина и Сава сливају једна у другу, налазе се седам муслиманских и четири бугарске и српске махале. Ту има у свему пет стотина и педесет кућа приземних и на спрат. То су добростојеће куће са по двије баште. Сви су путеви потпуно попођени даском. Штавише и све улице су попођене даском и балванима. Околина вароши је за зимских дана права мочвара, јер је терен низак.

Ту има у свему пет муслиманских богомоља и у свих пет се обавља седмична молитва петком. То су добро посећене џамије, а свих пет их је покривено даском. Ту се налазе две медресе и три основне школе, али им дјеца нису тако бистра ни даровита. Ту постоје две дервишке текије, два мала хана, а оба се налазе на врху царинарнице пристаништа. Има и један пријатан хамам, али је мален.

У вароши се налазе три дрвена моста. Кад реке Дрина и Сава јако надођу поплаве многе вртове. Због тога су подигнути дрвени мостови. Ту има седамдесет дућана, а нема безистана.

На гласу су им: хљеб, медовина, шљиве и јабуке. Грожђе им није добро.

Ову варош окружује река Сава. Ако би њен господар хтио да просече земљиште од једног до другог корита Саве створио би право језеро. Како је овдје клима угодна то је становништво здраво.

Становништво говори »потурски« (као Потури) а живе од трговина. То су већином бродари транспортних бродова. Њихови прваци носе крајишко одело. Сво је становништво врло чисто и воли да ужива; то су гостољубиви људи и пријатељи странаца. Већина тих људи не знају за сплетке и преваре.

Идући одатле шест сати према северу дошли смо у град Моровић («Моравеч»)." ⁵

Опис Раче дао је 1658. године и француски путописац Мишел Кикле. Он описује турски град Рачу као развијену касабу са пет муслиманских махала и 151 турском кућом. Постојао је и хришћански део Раче који је имао 37 кућа. У рачанској тврђави налазила се стална посада састављена од ислужених турских војника. Град саграђен од цигле био је троугаоног облика у основи. Кикле даље пише:

„...Свакога дана било је довољно јахаћих коња и теглећих за пртљаг, зоби, сена, кочија, пиринча, кокошију, јаја, масла, лојаних свећа, оваца, јагањаца, јарића, меда и дрва и друге спреме...”

После краћег задржавања у Рачи, Мишел Кикле се упутио са пратњом покрај леве обале Саве у „шехер-Дмитровицу“ која је у то време била турски град са 700 кућа. О том путовању Кикле пише:

„Сутрадан ујутро, у уторак, отпутовали смо из ове варошице за Митровицу, праћени бубњевима и зурлама, оних који су ишли за нама, једни напред у једним кочијама, други у другим на крају наше пратње. Ишли смо дуж Саве, све до реке Босут која се улива у њу, три миље од Раче. Преко те реке, дубоке али уске превезли смо се чамцем. Пошто смо прошли кроз једну шуму, прилично дугу и опасну због лопова, због чега смо били на опрезу стигли смо после шесточасовног путовања у Митровицу...”

Кикле овим записом сведочи да је постојао пут од града Раче, дуж леве савске обале, поред потеса Банов Брод, све до ушћа Босута у Саву, и даље према Митровици. У то време није било скеле на реци Босуту. Шанац Ушће, касније назван Босут, још није био насељен, али су се свуда наоколо пружале густе шуме које су биле прибежиште хајдучима и одметницима од закона, те је путовање овим крајевима било веома опасно.

Турци су држали Рачу све до пораза под Бечом, да би је напустили у јесен 1687. године, повукавши се у Босну. После тога Рача је више пута мењала господаре, прелазећи час у хришћанске, час у турске руке.

На сабору црквених и народних првака у Београду од 18. јуна 1690. године, којим је председавао патријарх Арсеније III Чарнојевић, договорено је да се пошаље цару Леополду I у Беч молба за признавање црквено-народне аутономије српског

---

5) Путопис: одломци о југославенским земљама, Евлија Челебија, Свјетлост, Сарајево, 1967, стр. 479 - 480.

народа у Аустрији. Сабору који је претходио Великој сеоби Срба присуствовали су бројни народни представници из Срема, међу њима и капетан Радисав Пијанић из Раче.⁶

Карловачким миром од 1699. године Рача коначно улази у састав Аустроугарске монархије. Две године касније у Рачи је устројена капетанија са 100 пешака граничара и 50 коњаника.

Први капетани су били Адам Гавриловић и Радован Бијанић.⁷ Тада се насељава бројно српско становништво које је дошло у Срем са Арсенијем Чарнојевићем и малобројнији римокатолички живаљ, пре свега војници који су служили у утврђењу.

Аустријске власти су темељно преуредиле тврђаву у Рачи, која је тада носила назив „Fort-Racsca”. Она је била веома значајна за Аустрију као погранично утврђено место наспрам Турске. Када је букнуо нови рат са Турском 1716. године, рачанску тврђаву су запосели немачки војници под командом генерала Ланглета.⁸

Године 1733. у Рачи је било 14 кућа са 62 душе. Почетком XIX века било је 60 домова са око 500 становника. Тада су забележене и најстарије породице у селу, од којих неке и данас живе у селу Сремска Рача: Вучичевић, Вукојевић, Миловановић, Мирковић и Остојић.⁹

Фридрих Вилхелм фон Таубе бележи у “Историјском и географском опису краљевине Славоније и војводства Срема” 1778. године о Рачи следеће податке:

“Рача (Ratscha), мало утврђење на ади око које се извија Сава у великом луку. Дрина, која је граница између Босне и Србије, спаја се са Савом наспрам те аде. После великог пораза Османа код Петроварадина, узета им је тврђава 1716. године.”¹⁰

На мапи Славонске војне крајине с пратећим описима из 1780/81. године, описано је село Рача са тврђавом Рача и два чардака (Мајур и Осовињак):

„Село лежи горе, гдје ријека Сава низводно од споменута отока чини оштри уски завој, па се с оне стране села опет враћа натраг и наставља свој ток према истоку. Стара тврђава Рача, од које је преостало тек неколико насипа и шанаца, унутар којих се виде и неке врло рушевне зидане грађевине и иста таква стражарница,

---

6) Историја Сремске епархије, Душан К. Петровић, Сремски Карловци, 1970, стр. 14.

7) Радисав Пијанић и Радован Бијанић су највероватније једна те иста особа, која се у разним документима појављује под различитим именом, односно презименом (прим. аут.)

8) Насеља у Срему – настанак, развој, значајни догађаји, Радомир Прица, Сремска Митровица, Центар за културу Sirmiumart, 1991, стр. 210.

9) Насеља у Срему – настанак, развој, значајни догађаји, Радомир Прица, Сремска Митровица, Центар за културу Sirmiumart, 1991, стр. 210.

10) „Историјски и географски опис краљевине Славоније и војводства Срема” (Фридрих Вилхелм фон Таубе, Матица Српска, Нови Сад, 1998. г. стр. 242) 5

налази се на пола сата удаљености од села на уском ријечном завоју. На супротној се страни на турском подручју у Саву улијева ријека Дрина.

Кордонско стражарско мјесто Мајур налази се отприлике 1000 корака испод споменутог отока. Насупрот њему испод мале шуме на ријеци стоји чардак Осовињак. Оба су удаљена непуних четврт сата од села и нешто даље од тврђаве.

У малој шуми на окуци ријеке Саве налази се стална барска граба звана Затон, која се плави из споменуте ријеке при високом водостају.

Око 1100 корака од чардака Мајур низводно на ријеци налази се с друге стране турска стражарница која се зове “караула”.

Село Рача удаљено је пуних пола сата од кордонског чардака Бијела Црква, сат од постаје Полој, пуни сат и четврт од села Босут, пуна два и четврт сата од села Грк три и пол сата од Моровића (26. секција), четири и тричетврт сата уз кордон од села Јамина (29. секција).

Ријека Сава, ако се изузме мала дуљина отока који се налази усред ње и који је широк 400-500 корака, у овом је крају широка 300 до 320-330 корака и има обалу високу два до три хвата. Ријечно корито помијешано је с пијеском који доноси ријека Дрина на уској окуци око старе тврђаве Раче, а иначе је потпуно блатно. Вода ријеке Саве увијек има дубину потребну за лађарење. Ријетко прође година, а да се ријека не излије најмање два до три, а понекад и четири пута. То се обично догађа у прољеће при отапању снијега, затим у мјесецу липњу, па у јесен, а понекад и касније, зими. Поплаве, које су тиме узроковане, шире се не само кроз цијелу онострану равницу, него и даље у сусједне секције, а задржавају се често три, четири и више тједана, а понекад само осам или 14 дана. У то се вријеме комуникација од једног до другог мјеста може одржавати само лађама.

Не треба ни спомињати оне знатне баре које поплаве остављају за собом изван и унутар оближњих шума, како се то може видјети из плана, које дијелом уопће не пресушују, а дијелом пресуше само у касно љето. Оне онемогућују било какво пролажење изван уобичајених путева; због тога сви путеви постају толико лоши да још дуго послјије опадања воде или нису никако проходни или су једва проходни лаким колима. Сељак притом често изгуби своје усјеве и једва му преостане довољно траве за сијено, којим би преко зиме издржавао вучну и другу рогату стоку.

Ријека Дрина долази кроз високу, густо прораслу шуму која прекрива читаву супротну обалу Саве, и код утока у Саву широка је до 200 корака.

Овостране су шуме високе, мјестимице ријетке, даље опет обрасле густим грмљем и пуне бара. Проходне су само по пролазним путевима.

Пут за село Јамину (29. секција) иде уз кордон. Тај пут и комуникацијски пут, који одавде води до чардака Полој, проходни су тешким возилима све док Сава не пријеђе своје обале. За лоша времена у овом крају проходност пак постаје донекле отежана због мекана и гљивљива тла.

Путем одавде за село Босут може се пролазити тешким колима за сува времена и сува тла, а за кишовита времена кола би заглибила у шуми.

Пут за Моровић (26. секција) одавде кроз шуму врло је лош све до 26. секције, узак, зарастао, јако блатан и лаким колима само отежано проходан.

За Грк се возилима вози преко села Босут. Стазом, која одавде води за Грк, може се јахати. За лоша времена њезина је проходност знатно отежана због дубока блата.

Црква у селу камена је, окружена палисадом и гледа на пут који води кроз село.

Гробље изван села исто је тако окружено палисадом.

Живеж се одавде може најбоље превозити до Митровице и копном и воденим путем.¹¹

О тврђави и граничарском селу Рача писао је и високи чиновник Дворског ратног савета, Франц Штефан Енгел у "Опису Краљевине Славоније и Војводства Срема" из 1786. године:

„Рача лежи у равници а отпозади је окружена шумом; има 56 под конач подигнутих граничарских кућа од чатме, већином покривених трском; има надаље трошан официрски квартир и од добре грађе сазидану илирску цркву са дрвеним торњем. Сокаци у насељу сви су посути шљунком.

Чудновато је како је брза река Дрина, мењајући свој ток од последњег рата са Турцима наовамо, толико подрила обалу на овој страни да се ово село морало да пресели са свог тадашњег положаја удесно према унутрашњости.

Раније место сада је делимично у реци а делимично изнад реке Саве срасло са оностраним шумом.

Овде постоји и место за купање (Schwemmung) свиња што се преузимају из Турске.

Четврт часа хода од овог насеља, на окуци реке, стоји тврђава Рача, која се сада, после разарања извршеног пре 5 година, поново изграђује.

Од ове тврђаве узводно налази се острво у реци Сави, звано Командантово острво, које подлежи оностраној јурисдикцији.

Приликом садашњег грађења ове тврђаве израђен је и друм одатле до овог села.

---

11) „Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoleća - Petrovaradinska pukovnija“ dr. Alexander Buczynski, dr. Milan Kruhek, dr. Mirko Valentić, Хрватски институт за повијест, Загреб, 2000, стр. 68-70

Отприлике три четврт сата од тврђаве узводно диже се широк брежуљак са усеком, где је негда подигнут чардак Бела Црква; тај брежуљак заслужује помена стога што су Турци после последње опсаде Беча овде саградили три моста преко реке Саве и преко њих се повукли у Босну.

Приближно на сат хода даље узводно налази се на обали реке ископан широк шанац.“

(...)

“Ова тврђава нашла се године 1782. међу укинутим. Утврђења и остале зграде ерара су порушени, а грађа продата најбољем понуђачу на лицитацији.

Године 1783. започето је на истом месту, због повољног положаја, грађење звездастог утврђења, ради затварања пловидбе из Дрине у Саву, као и узводно; оно је прве класе и лежи на ади око које се Сава обавија у оштрој окуци. Дрина, која одређује границу између Босне и Србије, утиче у Саву преко пута те аде.

Утврђење се састоји од зидане, унакрст засведене, од бомбе обезбеђене карауле, чији је главни зид снабдевен пушкарницама.

Ова караула је окружена гласијом и осмоугаоним земљаним опкопом (Envelope), чији унутарњи бедем од рова навише мери 25 стопа, док су главни ровови 16 стопа дубоки, и мада још није засведена, па ни парапети опкопа уређени, може се ипак и сада, у случају нужде, корисно употребити против непријатеља, јер су пушкарницама снабдевени главни зид, главни ровови и гласија већ довршени. Ова караула може послужити за повлачење, ако је тврђава већ освојена; али караула се не може савладати пре него што непријатељ на опкопу звездастог утврђења не подигне гнезда (Patrien), или парапет не поравна тако да се караула може гађати издалека.

Испод ове тврђаве предвиђен је ров зато да би се помоћу палисада и кочева могли обезбедити од јуриша, а да их непријатељска ватра не открије још издалека. У мирно доба биће довољна посада од 50 људи, али за случај опсаде предвиђена је посада од 600 људи.

Исто тако би се у мирна времена старање о овом утврђењу, које ће захтевати само чешће прегледе, могло пренети на најближу управу инжењерије, а за чување артиљеријске опреме поставити један артиљеријски подофицир, поред 2 редова; у ратна времена, напротив, потребна су тамо 20 артиљериста, затим један инжењер и један артиљеријски официр. Засад од врста артиљеријске опреме, оруђа и муниције, с обзиром на још недовршено грађење, не постоји на лицу места ништа, али ће се за мирно доба одређених, у Осеку у слагалишту смештених 6 топова са припадајућом муницијом у своје време отпремити онамо.

Стоваришта за пушчани барут има 4, од тога 2 у караули, свако 10 стопа дугачко и исто толико широко, затим 2 у опкопу, свако 12

стопа дугачко и 7 стопа широко, сва од добре грађе и обезбеђена од бомби.”¹²

После одлуке да се Рача укине 1782. године, команда над утврђењем пренета је на једног поручника Петроварадинског пука.¹³

Стара тврђава је временом пропала, па се јавила потреба за изградњом новог утврђења. Године 1784. посетио је Рачу аустријски цар Јосиф II који је одмах наредио да се изгради нова тврђава. Због царске посете изграђен је друм од села до тврђаве. Мештани села Раче морали су да кулече на изградњи утврђења, о чему су остала потресна предања.

У време Кочине крајине 1788. године опао је војни значај Раче, па је већи део војске напустио утврђење, да би током XIX века тврђава постепено сасвим пропала.

Године 1791. Рача је имала 53 куће са 477 православних житеља.¹⁴

Тврђава Рача је 1873. године обновљена и преуређена у затвор са 300 места. У њој је обично боравило око 180 кажњеника и 20 чувара. Услови су били веома лоши због нездравог поднебља, лошег објекта и честих поплава. Зато је казнионица премештена 1880. године у Лепоглаву.

Нешто касније објекат је на лицитацији купио трговац Кајмар из Осијека који је на том месту отворио пивницу. Међутим, пивара у Рачи није била дугог века, па је већ 1897. године затворена.¹⁵

Тврђава је касније опет препродата и порушена, а цигла са ње одвучена. Последњи остаци тврђаве Рача, тада већ у саставу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, порушени су и распродати 1919. године.

После изградње одбрамбеног савског насипа почетком XX века, село Рача које се налазило у близини некадашњег утврђења, остало је у кориту реке Саве. Због тога је село доживело катастрофалну поплаву 1932. године од које се никада није опоравило. Краљевина Југославија је 1934. године изградила ново насеље на другој локацији, око 5 километара западно од старе Раче, на месту где се данас налази Сремска Рача. О изградњи новог села сведочи фотоалбум који се чува у Матици српској у Новом Саду. Приликом подизања села кроз главну сеоску улицу

---

12) „Опис краљевине Славоније и војводства Срема” (Франц Штефан Енгел, Матица српска, Нови Сад, 2003. г. стр. 168 - 169, 287 - 288.

13) „Опис краљевине Славоније и војводства Срема” (Франц Штефан Енгел, Матица српска, Нови Сад, 2003. г. стр. 340 - 341.

14) Сријем: насеља и становништво, Рудолф Хорват, Хрватски институт за повијест, Подружница за повијест Славоније, Сријема и Барање, 2000, стр. 185.

15) Извештај о пословању управног одбора и о стању управе Жупаније Сриемске за управну годину 1897, Тискарски завод „Сриемских новина“ Вуковар, 1898, стр. 313.

изграђена је железничка пруга уског колосека, по којој су гурани вагонети са грађевинским материјалом. Све новоизграђене куће су биле типске, дужне зграде на две воде. Временом су ове куће рушене да би ослободиле простор новим модерним грађевинама.

Данас су остаци утврђења и села Раче запуштени и заборављени. Цео терен на којем се некада налазило насеље је неприступачан и обрастао густом шумом и шикаром. Користи се за експлоатацију шумског дрвета и шљунка. Летњим путем се може доћи до ушћа Дрине у Саву, где постоји лепа пешчана плажа. Приликом високог водостаја реке Саве, већи део земљишта бива поплавлjen.